

Н. В. Партико

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»

Г. М. Закалик

старший викладач кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»

С. С. Макаренко

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичної та практичної психології
Національного університету «Львівська політехніка»

ЧИННИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті висвітлено причини девіантної поведінки неповнолітніх. Дослідження ґрунтується на працях вітчизняних і закордонних психологів, які працюють у цьому напрямі. М.Й. Варій зазначає, що девіантна поведінка – це різновид відхильної поведінки, коли є відхилення від усталених у суспільстві норм.

Девіантну поведінку зумовлюють соціально-психологічні чинники, а також вроджені та набуті черепно-мозкові травми (за Ч. Ломброзо). Під впливом таких соціально-психологічних чинників, як мікросередовище, групові взаємини, недоліки виховання тощо виникають і розвиваються агресія, аномія, фрустрація.

Н.В. Партико розглядає фрустрацію як психічний стан людини, що викликається нездоланими об'єктивними або такими, що суб'єктивно сприймаються, труднощами, що виникають на шляху до досягнення мети або вирішення завдання; це завжди тяжке переживання невдачі або нерозв'язаного протиріччя. Її можна розглядати як одну із форм психологічного стресу. Ю.М. Антонян і В.В. Гульдан зазначають, що стане чи ні підліток на шлях правопорушень, залежить від соціалізації індивіда в широкому контексті виховних та інших впливів на нього з перших днів життя, емоційних взаємин, що складаються з батьками.

Злочин неповнолітнього є специфічним показником несприятливих умов життя та виховання підлітка і юнака в родині. Чинниками девіантної поведінки є: виховання неповнолітнього в умовах неповної родини (відсутність одного з батьків); дефекти в моральній сфері сімейних взаємин; явища неплікування про дітей, бездоглядності, та загострення почуття корінної тривоги, за К. Хорні.

Фірма “Coddington Life Events Record” оприлюднює дані, а саме список подій і поворотних пунктів життя щодо їх стресогенного впливу на дітей чотирьох вікових категорій – представників дошкільного віку, молодшого шкільного віку, підліткового віку, юнацького віку (фази ранньої юності) (зібрані Гейзелом, Рімом, Раппапортом, Коддінгтоном, Райтцем, іншими). Стресовість цих подій відчувалася респондентами.

У підлітків і юнаків домінують такі поворотні пункти життя щодо їх стресогенності: розлучення батьків; батьки живуть окремо, будучи офіційно одруженими; смерть одного з батьків; початок вживання алкоголю чи наркотиків дітьми; ув'язнення одного з батьків на рік і більше; непередбачувана вагітність; існування психічного дефекту; набуте каліцтво (зовнішній дефект); приписування батьківства при непередбачуваній вагітності.

Розкрито структуру соціальних проблем, сімейного виховання неповнолітніх, показано індивідуальну свідомість підлітків і юнаків.

Ключові слова: девіанції, неповнолітні, чинники, сімейне виховання.

Постановка проблеми. Витоки девіантної поведінки сучасних неповнолітніх в Україні мають бути переосмисленими в контексті нових життєвих обставин, в яких триває процес дорослішання підростаючого покоління. Також мають бути взяті до уваги всі характеристики злочинної поведінки неповнолітніх і комплекс їх причин [3]. Тільки за такого підходу можна зрозуміти суть цього явища, визначити його поширеність і можливі зміни в найближчій і майбутній перспективах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ґрунтується на працях вітчизняних і закордонних психологів. М.Й. Варій зазначає, що девіантна поведінка – це різновид відхильної поведінки, коли є відхилення від усталених у суспільстві норм. Своєрідним «кристалізаційним центром» проблеми відхильної поведінки є особистість [4]. Через особистість здійснюється складна взаємодія «причини – середовище» і «ситуації – особи – діяння – заходи» (схему запропонував В.М. Кудрявцев).

Девіантну поведінку зумовлюють соціально-психологічні чинники, а також вроджені та набуті черепно-мозкові травми (за Ч. Ломброзо). Під впливом таких соціально-психологічних чинників, як мікросередовище, групові взаємини, недоліки виховання тощо виникають і розвиваються агресія, аномія, фрустрація.

Н.В. Партико розглядає фрустрацію як психічний стан людини, що викликається нездоланими об'єктивними або такими, що суб'єктивно сприймаються, труднощами, що виникають на шляху до досягнення мети або вирішення завдання; це завжди тяжке переживання невдачі або нерозв'язаного протиріччя. Її можна розглядати як одну з форм психологічного стресу. Стрес (від англ. Stress – «тиск», «напруга») – це стан людини, що виникає у відповідь на різноманітні емоційні впливи. Він може проявлятися на фізіологічному, психологічному і поведінковому рівнях і є поширеною реакцією на внутрішньоособистісний конфлікт, якщо той зайшов досить далеко, і особистість не здатна його вчасно і конструктивно вирішити. При цьому стрес часто провокує подальший розвиток конфлікту чи породжує нові конфлікти, оскільки деякі намагаються зірвати своє роздратування і гнів на оточуючих [8].

Ю.М. Антонян і В.В. Гульдман зазначають, що стане чи ні підліток на шлях правопорушень, «залежить від соціалізації індивіда в широкому контексті виховних та інших впливів на нього з перших днів життя, емоційних взаємин, що складаються з батьками» [1, с. 128]. Дослідження особистісної поведінки вбивць показало, що серед них бажаною дитиною в сім'ї вважають себе 58,0% опитаних, тоді як у контрольній групі (законослухняних громадян) такими вважають себе 82,0%. У рамках іншого дослідження зафіксовано, що близько 80,0% вбивць відчували дефіцит тепла в дитинстві, насамперед, з боку матері [2].

Злочин неповнолітнього є специфічним показником несприятливих умов життя та виховання підлітка і юнака в родині. Факторами, що мають негативний вплив на розвиток особистості в родині, є виховання неповнолітнього в умовах неповної родини (відсутність одного з батьків); дефекти в моральній сфері сімейних взаємин; явища непіклування про дітей, бездоглядності, загострення почуття корінної тривоги, як вважала американський психолог К. Хорні.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У неповнолітніх може з'явитися почуття неповноцінності, що часто стає чинником формування негативного ставлення до норм, правил, принципів адекватної поведінки, а відтак чинником девіантної поведінки неповнолітніх.

Виклад основного матеріалу. Фірма "Coddington Life Events Record" оприлюднює дані, а саме список подій і поворотних пунктів життя з

погляду їх стресогенного впливу на представників чотирьох вікових категорій – дітей дошкільного віку, молодшого шкільного віку, підлітків, юнаків і дівчат (фази ранньої юності), зібрані Гейзелом, Рімом, Раппапортом, Коддінгтоном, Райтцем, іншими. Стресовість цих подій відчувалася респондентами.

У підлітків і юнаків домінують такі поворотні пункти життя в сенсі серйозних стресів: розлучення батьків; батьки живуть окремо, будучи офіційно одруженими; смерть одного з батьків; початок вживання алкоголю чи наркотиків дітьми; ув'язнення одного з батьків на рік і більше; непередбачувана вагітність; існування психічного дефекту; набуте каліцтво (зовнішній дефект); приписування батьківства при непередбачуваній вагітності (Табл. 1) [6, с. 285–287].

Відсутність одного з батьків у родині порушує цілісність родини як колективу, спричинює послаблення виховних функцій, зниження рівня вимогливості. «Але особливо негативно впливає на неповнолітнього та зовнішня атмосфера, яка зазвичай складається навколо зруйнованої родини: справжнє та показне співчуття оточуючих, осуд того, «хто винуватий».

Необережні репліки, необачні вчинки, випадково перехоплені погляди сусідів, знайомих і родичів – все це боляче ранить підлітка і юнака» [3, с. 146–147].

Відхилення від норми в поведінці членів родини впливають на духовний світ неповнолітнього, його вчинки. Часто з таких родин виходять молоді люди, які перейняли в дорослих членів родини цинічне ставлення до моральних цінностей, неповагу до оточуючих, негативне ставлення до суспільних норм і правил. Зазвичай такі підлітки та юнаки найчастіше мають провідну позицію у злочинних групах неповнолітніх.

Відсутність одного з батьків підліток або юнак намагається заповнити шляхом наслідування іншим особам, серед яких нерідко виявляються злочинці. Факт відсутності одного з батьків породжує хворобливий стан неповноцінності побуту і самої особистості. Звідси, з одного боку, замкнутість, озлобленість, мстивість, а з іншого – прагнення за всяку ціну домогтися авторитету серед однолітків, довести, що він заслуговує більш престижного місця та статусу. Справа не лише в тому, що батько мав би серйозний вплив на сина, головне – не були б створені ті внутрішні психологічні нашарування, які б визначили можливість проникнення та реалізації мотивів злочинної поведінки. За даними досліджень, більше половини неповнолітніх, засуджених за розбій, не мали одного з батьків, 90,0% таких хлопців не мали батька. У справах про хуліганство 70,0% засуджених у віці до 18 років не мали одного або обох батьків [1, с. 131].

Таблиця 1

**Рейтинг подій і поворотних пунктів життя
з погляду їх стресогенного впливу
на підлітків і старшокласників (у балах)**

Подія життя	Підлітковий вік	Старший шкільний вік
Початок занять у вищій школі	45	42
Зміна школи	52	56
Народження або прийняття брата чи сестрички	50	50
Брат чи сестра потрапили в лікарню	44	41
Смерть брата або сестри	71	68
Втрата роботи одним із батьків	48	46
Батьки живуть окремо, будучи офіційно одруженими	77	69
Розлучення батьків	84	77
Смерть одного з батьків	94	87
Видатні особисті досягнення	45	46
Смерть близького приятеля дитини	65	63
Невдачі в школі	62	56
Виключення зі школи	54	50
Непередбачена вагітність сестри-підлітка	60	64
Початок вживання алкоголю чи наркотиків	70	76
Дитина стає членом релігійної громади, церкви, синагоги	28	31
Адміністративне ув'язнення одного з батьків на 30 днів і більше	50	53
Ув'язнення одного з батьків на рік і більше	76	75
Зміна фінансового статусу батьків	40	45
Зменшення суперечок між батьками	29	27
Збільшення суперечок з батьками	46	47
Дитина відкриває для себе, що вона усиновлена	70	64
Набуте каліцтво (зовнішній дефект)	83	81
Існування психічного дефекту	70	62
Ровесники змінили своє ставлення до дитини	68	67
Невиконання запланованих дитиною норм із факультативних знань (участь у спортивній секції тощо)	49	55
Початок побачень	55	51
Приписування батьківства при непередбачуваній вагітності	76	77
Непередбачувана вагітність	95	92
Вступ до коледжу, який обрала дитина	43	-
Одруження	-	101

Джерело: [6].

На етапі раннього дитинства і в період дорослішання підлітка особливе значення мають етична і правова орієнтація сім'ї, рівень виховних дій і безконфліктних взаємин, що склався в ній. Це зумовлено ще й тим, що сприйняття соціальної дійсності, норм поведінки починається з копіювання дитиною звичок, поведінки, ставлення батьків та інших людей старшого покоління.

Насильство, несприятливий клімат у сім'ї, конфлікти, сварки, пияцтво є могутнім криміногенним чинником, що формує насильницьку й іншу протиправну мотивацію, сприяє «звиканню» до такого поведінкового стереотипу.

Висновки. Одним із найважливіших чинників соціалізації дитини-підлітка є матеріальні й побутові умови життя сім'ї. Недостатнє фінансове забезпечення сім'ї звужує число життєвих шансів для дитини. Вона має значно менше можливостей здобути гідну освіту і конкурентоздатну професію, ніж її забезпечені однолітки. Низький рівень матеріальної забезпеченості сім'ї часто стимулює формування у дітей психології ізгоїв суспільства, аутсайдерів, що у свою чергу зумовлює негативне ставлення до праці й навчання, неповагу до закону і базових цінностей суспільства, виступає як один із суб'єктивних чинників криміналізації свідомості та, як наслідок, девіантної поведінки. Водночас неправильно стверджувати, що матеріальне неблагополуччя автоматично і неминуче призводить до вказаних результатів [5]. Проте малозабезпечена сім'я вкрай ослаблена для виконання повноцінної виховної функції.

Проаналізувавши соціальні чинники, можна зрозуміти, що є чинниками динаміки злочинності неповнолітніх. Численними дослідженнями встановлено, що поведінка неповнолітніх (у тому числі й кримінального характеру) має особливо високу чутливість до всякого роду негативних впливів, що виникають у різноманітних ситуаціях їх життєдіяльності. Інакше кажучи, «реактивність» підлітків набагато вища, порівняно з аналогічними якостями людей старшого віку, які володіють значним досвідом, знаннями, психологічною сталістю, що допомагає більш зважено сприймати впливи соціального оточення. За наявності такої загостреної ситуативної реакції підлітків ігнорувати роль соціальних чинників у формуванні злочинної поведінки було б великою помилкою.

Зазначимо, що сімейне неблагополуччя виступає основним чинником девіантної поведінки неповнолітніх, яка проявляється як у підлітковому, так і в дорослому віці.

Список використаної літератури:

1. Антонян Ю.М., Гульдан В.В. Кримінальна патопсихологія. Москва : Мысль, 1991.
2. Антонян Ю.М. Психологія убийства. Москва : Юристъ, 1997. 218 с.
3. Бочелюк В.Й. Юридична психологія. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
4. Варій М.Й. Психологія особистості. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 592 с.
5. Волошина Н.В. Чинники девіантної поведінки неповнолітніх в Україні. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред.

- проф. О. Кікінежді. Тернопіль : Стереоарт, 2014. С. 282–284.
6. Гольдштейн А., Хомик В. Тренінг умінь спілкування: як допомогти проблемним підліткам [пер. з англ. В. Хомика]. Київ : Либідь, 2003. 520 с.
7. Кушнар'ов С.В. Злочинність неповнолітніх: думка населення й експертів. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. Луганськ : «Альма-матер», 2008. № 2. С. 56.
8. Партико Н.В. Психологія конфліктів. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2019. 132 с.

Partyko N., Zakalyk H., Makarenko S. Factors of deviant behavior of minors

The article deals with the factors of the deviant behavior of minors.

There have been analyzed the causes of the deviant behavior of the adolescence, have been discovered the structure of social issues, family bringing up of the minors, have been shown the individual youth's mentality.

Minor offense is a specific indicator of unfavorable living conditions and upbringing teenagers and youth in the family. The factors of deviant behavior are: the upbringing of a minor in an incomplete family (absence of one of the parents); defects in the moral sphere of family relationships; the phenomenon of non-care about children, neglect of children and consequently, as K. Horney considers, the exacerbating a sense of radical anxiety.

The company "Coddington Life Events Record" publishes data, namely a list of events and turning points of life regarding their stressful effects on children of four age categories, collected by Geysel, Rim, Rappaport, Coddington, Reuts and others. They are the representatives of the preschool age, the junior school age, adolescence, the youthful age (the phase of early youth). The respondents felt the data events' stress intensity.

Such stressful turning points of life dominate among adolescents and young people: divorce of parents; parents live separately being officially married; the death of one of the parents; beginning of children usage with alcohol and drugs; the imprisonment of one of the parents for 1 year or more; unpredictable pregnancy; the existence of a mental defect; acquired impairment (external defect); attribution of paternity during unpredictable pregnancy.

One of parents' absence in the family infringes the unity of the family as a collective, weakens the strength of upbringing functions, declines the level of demands.

The origins of deviant behavior of modern minors should be redefined in the context of new life circumstances in which the process of growing up the younger generation continues. Also, all characteristics of juvenile delinquency and the complex of their causes should be taken into account.

Key words: *deviant behavior, social causes, the role of stress events beneath the youth period, family bringing up.*